

ՔՐՈՆԻԿ

Երկրի ծայրեր կը շարունակէ իր պայքարն ընդդէմ հայ « ազգային » յեղափոխութեան՝ հռահրով մը եւ առաջանդով մը որ լաւագոյն գտած մը արժանի էին, Պ. Տիգրան Չաւէն կը յամարէ մտածել թէ Հայոց համար միակ յուսատու եւ գործնական ճամբան՝ Թուրք ազատականներու հետ միասին Թուրքիոյ ամբողջական վերանորոգման համար մաքառելն է : Արդ ոչինչ աւելի թեյ գործնական է քան Թուրքիոյ ամբողջական վերանորոգման կարելիութեան օժտատալը : Անգլիան իսկ, որ այդ երազը սնուցած է, անգլիո-ուս բանակցութիւնները, որոնք այսօր կամ վաղը Օսմանեան պետութեան բազմաթիւ պիտի գրադրին, — եթէ արդէն իսկ սկսած չեն — իրենց նպատակ պիտի ունենան անշուշտ՝ Թուրքիան մասնակի կամ ամբողջապէս « Եզրպետացնել » : Արդ, նոյն իսկ եթէ Հայոց համար մասնաւոր ընծիմ մը չ'առատաւոր — ինչ որ դեռ ապացուցուած չէ, — Թուրքիոյ եզրպետացումը շատ աւելի կարելի, բազմաթիւ եւ լաւագոյն բան մըն է քան ներքին սուտ վերանորոգումը Թուրք միահեծան գերիշխանութեան տակ, իսկ եթէ Պ. Չաւէն կը կարծէ թէ ձեռք ձեռքի տալով Թուրքին հետ՝ պիտի կըրնանք քանի մը տարուան մէջ Թուրքին հոգեբանութիւնն արմատապէս փոխել, անոր մտքէն քննել իր բռնակալ, տիրապետող, մոլեռանդ եւ հակաքաղաքակրթական ձգտումները, այդ ուրիշ հարց, պէտք է այն ատեն ընդունել որ Պ. Չաւէն դեռ հրաշքներու կը հաւատար : Ըսի արդէն, եւ կը կրկնեմ, որ Թուրքերու հետ գործակցութիւնն միշտ համար կարելի չ'ըլլայ այն ատեն միայն երբ ազատական Թուրքերն ընդունին մեր « ազգային » ծրագրին օրինաւորութիւնը : Երբ անոնք մեր պատմական իրաւունքը ճանչնան, մենք կրնանք այն ատեն սրտանց արկնել իրենց վերականգման : Թուրքիոյ ապագան վստահութիւնը պահպանելու համար՝ աւելի խնայցի բան չ'էին կրնար ընել բայց եթէ իրենց իսկ կամքով Ռուսիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ կանգնել ինքնա-

վար նահանգ մը հայկական՝ որ այլ եւս անհնար պիտի դարձնէր Ռուսիոյ յառաջխաղացութիւնը եւ միանգամայն Հայերը զերմ բարեկամ կացութեանելով Թուրքին՝ պիտի կարենար իրօք նպաստել Թուրքիոյ ամբողջութեան պահպանման եւ վերանորոգման : Եւ թող Պ. Չաւէն չ'սպասէ ծիծաղելի յաւակնոտութիւն մը տեսնելով Հայուն վերագրուած այս շատ կարեւոր դերին մէջ : Հայը, փոքր, ցրուած, ղիտորապէս ազատ, բայց առաջնակարգ նշանակութիւն ունեցող տարրն է՝ Թուրքիոյ հարցին մէջ : Թուրքեան կարող է անհետանալ, բայց հայ ժողովուրդը՝ ո՛չ, որովհետեւ Թուրք գործութիւնը հիմնուած է զէնքի վրայ, իսկ Հայութեան գոյութիւնը՝ զազափարի մը, քաղաքակրթական հիմունքի մը վրայ : Եթէ Պ. Չաւէն կ'ուզէ օգտակար ըլլալ իր իսկ ընտրած յայդ ուղղութեան մէջ, թող զազրի հայ ազգային շարժումը արհամարհել, — Հայը միայնակ՝ դարերով պատմութիւն մը կերտած է, երբ դեռ Թուրքին անունը չկար, — թող զազրի եւրոպական միջամտութիւնը ցնորք մը նկատել, — Եւրոպան՝ անշուշտ իր շահերու համար՝ ուշ կամ կանուխ միջամտած է Արեւելքի հարցին մէջ ու պիտի շարունակէ միջամտել, եւ կենք, առողջութիւն, ազատութիւն փչել Թուրքիոյ փտած կազմաքննել այս կամ այն մասին մէջ : Եւ ասիկա արդար է ու բնական, որովհետեւ Թուրքը կարող ցոյց տուած չէ ինքզինքը այդ անհրաժեշտութիւնը իր ձեռքով լրջօրէն կատարելու : Թող Պ. Չաւէն ու չարքութեամբ կարգայն այն շատ նորը ու քաղաքակրթականի նամակը զոր Պ. Տիգրան Բէլէկեան ուղղած էր Երկրի ծայրերն, եւ որ միակ ուղիղ ձեռն է Թուրքերու հետ համաձայնութեամբ գործելու թէզին, եւ հասկնալի՝ նոյն իսկ անոնց համար որ այդ թէզը իրենց ձգտումներուն ամենին սիւրբին չեն նկատար, թող Պ. Չաւէն, որ այնքան լաւ թրքերէն գիտէ որքան հայերէն, փոխանակ Եւրոպան զատափեստելու եւ հայկական շարժումը քարկոծելու, Թուրքերուն խօսի իրենց լեզուովը, իրենց յանձնաճիւղ ու մղելու համար կրնալ իրենց ցոյց տայ իրենց, հաւելնէ անոնց որ եթէ կ'ուզեն իրենց պետութեան գոյութիւնը փրկել, պէտք է իրենց ղիտորապէս տիրապետողի գոտաւորութիւնը մէկդի քննել եւ ընդունին ազգային ինքնավարութեան սիւրջ-

բաւնքը Հայոց համար , ինչպէս Ալլախապետ , Արարներուն՝ եւնի Թուրքիան , տեսակ մը Աւերարիւնքի փոխուած , կրնայ ապրել : Կա՛մ այդ , եւ կա՛մ վերջնական քաջքայում՝ վաղը կամ մէկ շաբաթ , բայց անխուսափելի Մտածենք եւ զգանք ու գործենք՝ ինչպէս Հայ , ինչ ալ ըլլայ թեզը . այդ է կարեւորը :

• • •

« Հնչակ »-ի վերջին թիւին մէջ , Պ. Սապահ-Գրիւքան նուիրած է տաճկահայոց հարցին հմտալից յօդուած մը : Ինքն ալ համաձայն է որ Թուրք կազմակերպութեան հետ գործակցութիւնը ոչ Թուրքիան կարող է վերանորոգել , ոչ ալ Հայոց ո եւ է օգուտ բերել , Բայց Պ. Սապահ-Գրիւքան ինքն ալ կը յամարի մնալ ուրիշ սխալի մը մէջ , պնդելով թէ տաճկահայոց զատը պէտք չէ զատել ընկերվարականութենէն եւ թէ նոյն իսկ միմիայն ընկերվարականութեան վրայ հիմնուելով է որ այդ զատը կարելի է լուծել :

« Զուտ ազգայնական , զուտ հայրենասիրական ակզրութենքով չէ եր , կը զրկ , հայկական զոտը առաջ մղել Կարելի է . . . Սոցիալիզմ , անա՛ շարժիլ եւ առաջ մղող զապակը հայկական զատին . սոցիալիստական սկզբունքներով զուրաւունք ինչ մեզ կը տանի դէպի խաւար , դէպի անստուգութիւն , դէպի պատրանք , դէպի զառանցանք , եւնա : . . Եթէ մի գաղափար կայ որ ամենամեծ վտանգն է սպառնում տաճկահայ զատին , այդ զուտ ազգայնական նացիոնալիստական գաղափարներով առաջնորդուելն է : Ու չինչ այնքան չիփթիլ եւ անտարբերութիւններ ու նոյն իսկ թշնամութիւններ չի յարուցանել որքան բարձրորդն վնասակար այդ մտքի կիրառութեան ամենաթեթեւ ձգտումն անգամ Նախ՝ մի մի ինտրիգենտ մարդ լրեն թող չի տալ , եթէ նա վերջին աստիճանի թթու նացիոնալիստ եւ խաւարամիտ չէ , եթէ զառակարկային մասնաւոր շահեր եւ հակամիտ չունի , մենկ մի քաղաքական կուսակցութեան մէջ , ուժ տալ մի Դատի որ իրեն հիմունք կ'ունենայ մարմնացած անարդարութիւնը : Սերկորով՝ սեպականագութիւն հայ քիւղացին , մարաբան , գիւղական պրոլետարի ինչ մի զորպապատճառ պիտի ունենան

ազգակ հանդիսանալ մի Դատի որ իրենց լաւագոյն ոչինչ ունի բերելու բաց ի լծից , որ ունին ապրել , անուան տարբերութիւնը նշանակութիւն չունի այդպիսի » :

Այս առիթուն եզրակացութիւնը այն է որ եթէ նոյն իսկ վաղը հայկական անկախ Թագաւորութիւն մը հիմնուէր , Պ. Սապահ-Գրիւքան եւ նմանները ոչ միայն զո՛ր պիտի չըլլային , այլ անտարբեր ու մինչեւ անգամ կատակածու ազգո՛ր դէմքով մը պիտի նկատէին այդ իրողութիւնը . . . Ի՞նչ որ հայկական Թագաւորութեան մէջ եւս՝ աղքատներ եւ հարուստներ պիտի գտնուէին , Բայց երբեք աղքատը որ սոցիալիստական պրոլետարիւն հաստատուեցաւ , Պ. Սապահ-Գրիւքան կը կարծէ թէ այդ երանաւէտ շրջանն մէջ՝ այլ եւս ապրչինք ու խելագործներ , ագենդներ ու գեղեցիկներ , եւս ժողովներ եւ սկարներ , քաղաքագէտներ ու ցաւապաններ պիտի չգտնուէին : Այդ յոյսը կրնայ տալ մեզի Պ. Սապահ-Գրիւքան . ո՛չ . ուրեմն ընկերվարականութիւնը պիտի չիբարդործէ մարդկային « բացարձակ » հաւատարմութիւնը . ուրեմն եւ ընկերվարական ընթիւն ալ պիտի չարեւնակէ բոլոր « մարմնացած անարդարութիւն » , ընկերվարականութիւնը ուրիշ բանի չի ձգտի ու չի կրնար ձգտիլ բայց եթէ մարդկութեան վէրքերէն մինչեւ քաղաքութիւնը՝ ջնջելու . այդ բաղձանքը , այդ ազնիւ բաղձանքը մարդիկ ունենին ընկերվարականութեան անդամ մէն շատ առաջ . ընկերվարականները իբր ատոր համախառն միջոց կ'առաջարկեն իրենց սխառնմ , որուն զորոշանակահանութիւնը վարկաւորային է , Իսկ ինչի՞ կը ձգտեն անոնք զոր Պ. Սապահ-Գրիւքան « խաւարամիտ , թթու նացիոնալիստ եւն » կը կոչէ . քաղաքական ընկերական ուրիշ խոշոր վէրք մը , ազգի մը սարկացումը՝ տիրող բռնաւոր ցեղի մը առակ . միթէ այս հարցը ինքնին՝ նուա՞ղ կարեւոր , նուա՞ղ ցուազին է քան բաւարարական հարցը , միթէ յարողովն չի՞ բաւար ազնիւ ու աղքատները սրտեր խաղաղութուելու . միթէ՞ նոյն փակ աւելի աղին , անշահախնդիր եւ փաշայական չէ՞ : Ու ո՛րքան կը սխալի Պ. Սապահ-Գրիւքան կարծելով թէ հայ գիւղացին՝ քաղաքական ազատագրման մէջ միմիայն լուծի անուանական փոփոխութիւն տեսնելով անտարբեր պիտի մը-

նայ. իր այց ենթադրութիւնը հիմնովին ար-
ձագատական, քունադատելի է եւ չի համարա-
պատկաներ որչառ ու ծանօթ իրականութեան.
այս լռանքը յեղափոխականը որ մինչեւ այսօր
եւ արեւելք ինքեմ է հայկական գաղտին համար,
այս բանն քրտն է ամեն բանէ առաջ եւ գրեթէ
տաքամերթունք՝ ազգասիրական զգացումէն
մղուած, ցեղին ազատութիւնը վերահաստատու-
լու համար. Ղէթեմնի կամ Սասունի յեռնա-
կանները, խեղճ ազգատ մարգիկ, սոցիալիզմին
էնչ քուլք չեն պիտեր, իրենց կեանքը թուրք
կամ քրտա բռնութեան դէմ մաքաբելու համար
է որ վառելի գրած են. Սերոբ մը, Անդրանիկ
մը, Սուքոտ մը, երբ գործած են երկրին մէջ,
միմիայն այդ զգացումին նպատակելով է որ
գործած են: Ասանք «հրադուխտն» են, մինչ
Պ. Սարգս-Գիւլեանի նախառնանքը՝ ճարպիկ
բայց սնամելի սոփիզմ: Իսկ սոփիզմին աւելին,
պարտ սոցիալաւորութիւն՝ յայտարարելով, ինչ-
պէս է կրնէ Պ. Սարգս-Գիւլեան, թէ հայկական
գաղտը ինչն իսկ իր լուծումը գտնելու համար
միմիայն սոցիալիզմի վրայ հիմնուելու է: Այս
մասին այդքն գրած եմ, եւ զեւ պիտի գրեմ
ուրիշ առթիւ: աւելի մանրամասն. առ այժմ
աւելորդ է ծանրանալ այս կէտին վրայ: Պիտի
գիտնի տամ միմիայն որ մեզ բազմակից ազգերը
ազատագրուած են՝ առանց սոցիալիզմի վրայ
հիմնուելու, Եւ թերեւս ճիշդ որովհետեւ սոցի-
ալիզմով զբաղելու ժամանակ չկործնեցուցին եւ
իրենց ամբողջ սիրուն ու հոգին ազգային ազա-
տագրութեանն բողոքանքէր ընծայեցին: Աս ալ
«խողովութիւն» մըն է, որուն գէմ ամենէն
փայլուն Քրազմիրը անուծ են՝ գործնական մտքի
մը համար: Եւ այս «խողովութիւնը» այնքան
ակնհերեւ է, որ Պ. Սարգս-Գիւլեան ինքն ալ
իրեն հակառակով կը յիշէ զայն: «Քրազմական,
գերմանական, իտալական (կրնայ նաեւ աւել-
ցնել) յունական, սերպական, կրետական,
եւն» յեղափոխութիւններին իրական ազգակը
այդ երկիրներին բուրժուաքրան լինելով՝ ժամա-
նակի ոչ-բուրժուա, աշխատաւոր գաղափարը
նրան ոյժ տուցի, օրինակ բուրժուաքրական ազա-
տութիւնները ձեռք բերելու համար: Իրաւ է
որ այս բնիէ առաջ, Պ. Սարգս-Գիւլեան զգու-
շութիւնը կ'ունենայ սա նպատակն ուղղելու:
«Իայն՝ Եւր է այդ հարուստ, ռենտի, բուր-
ժուա գաղափարը որ յանձն պիտի առնէ ազգակ
հանգիստնալ հայկական գաղտին:» Իւ կ'արձա-
կէ սա վերեւ, որ պիտի է. «Հայկական խնդ-
րին ծնունդ եւ կեանք տուողը եղիլ է եւ է հայ
յիւզարային, հայ արեւաստարը, հայ սեպհակա-
նադարիկը, եւն» : Թէ հայկական գաղտին այս
վերջին քառորդ գաղտը յեղափոխական փութին
մէջ հայ ունեւոր գաղափարը չափազանց քիչ
եւ այն ալ գրեթէ միշտ զոտով ժամանակած,
աջակցած է, առիկա ճիշդ է՝ ք մեծ ամօթ այդ
գաղափարային: Իայց ճիշդ չէ որ հայկական խնդ-
րին ծնունդ տուողը եղած է հայ պիտիէթէրը:
Հայկական խնդրին, — աւսիրնք Հայութեան
քաղաքական ազատագրութիւնը ձեռք ձգելու

խնդրին — հիմնադրները եղած են՝ գրեթէ
ապարմարմարէն՝ ոչ թէ սիփականադուրկ մարա-
նիւր, այլ «Յոյնը, Եւրայէլ Օրի վաճառականը,
զարգահայ մէլքները, Իսաիթ բէկ, Արզուի-
կանց, Աշտարակեցի, Միխիլարեան քերթա-
նիւրը, Արիման, Վարժապետեան, Պէլիկոսա-
լեան, Օտեան, Ղէթեմնի «Բլխան ղեկեր, եւն»
եւն, բոլորն ալ տեսակ մը «քափիթայիւրներ»
զբաժանական կամ մտաւորական տեսակետով, եւ
բոլորն ալ զուր ազգային զգացումին տուալ-
նորդուած: Իսկ յեղափոխական նոր գործունե-
ութեան մէջ, հայ գիւղացին, փորոյթիւրը իրօք
քնի գէր է կազարած՝ անձնազոհութեան յան-
նատուար բաժինն ստանձնելով՝ բայց ամեն
«ազգային զգացման», իսկ իրեն հետ մարտ-
նած են Հայեր, որ ոչ քափիթայիւր են ոչ փոր-
ւիթէր: — Դիւք չէ մտնալ այդ գաղափարն ալ
որ ամենամաքուր քանդուածներն մին է ազգի
մը, այսինքն փոքրիկ հողատէրներ, արեւաստ-
արներ, համեստ առեւտրականներ, ուսուցիչ-
ներ, կիւրաքաններ, ամէն կարգի մտաւոր-
ականներ:

Սոփիզմները մէկզի գնենք, հայկական դա-
տը կը լուծուի միայն այն ատեն երբ մերտնե-
քը — անտեսն իսկ ցոյց կուտայ — անոր հի-
մունքը ազգային զգացումն է, երբ յաղոյնը
անոր յուրի խմբի բոլոր Հայկերի առանց Եւ
է խաղութեանն Առանց տոտը՝ «խաւար, պատ-
րանք Եւ դառնալանք» միայն կը գտնենք:

Եթէ գտնուի Հայրի որ այն հարցէն աւելի
չանկնաւ եւ խանդավառող գտնին բանդերու
բազմին բարեւոյն հարցը, մտքէն իսկ չեմ ան-
ցընել գիրեւը եւ կեցընել ու խեղին այդ իրենց
սիրական թէկնի նուրիւրէ. ամէն մարդ ազա-
պէսք է ըլլալ իր նախասիրած իտէային հետա-
պնդելու: Իայց յանուն ազատութեան պէտք է
որ մեր սոցիալիստները դիմանա յարգել հայա-
կան գաղտը «Հայու պէս» ըմբռնողներուն ձրգ-
տումը, եւ ազգայնականութեան դէմ չմաքա-
ռին պայտականութեան օգնական մէջ կուտակու-
թեան մը զոր «ազգաւոր» ներ հիմնած են, եւ
որուն զրօշակին տակ հազարաւոր Հայեր մեռած
են «ազգային» իտէային սիրոյն:

Հայ յեղափոխական կուտակցութեանը մի-
ութեան կամ համարաշխ զործակցութեան հարցը
հնազնեւէ աւելի լուծ համարու մէջ մտնել կը
թուի: Պարկաստանին Դրօշակեան են ինչ Հըն-
չակեան քովթիթէներուն սրտապարծ ու փղեցիկ
մերձեցումը շատ յուսատու երեւոյթ մըն է, եւ
կ'ապացուանէ՝ անգամ մը եւս՝ որ եթէ վա-
րիշները կամենան՝ ամբողջական միութիւնն ալ
շատ կարելի է, քանի որ մասնական երդարու-
շում մը հնարուար եղաւ՝ փորադարձ համաձայ-
նութեամբ, նոյն աշխ Պարկաստանին մէջ ու
ամիսներ առաջ Դրօշակեանք ու Հնչակեանք
իրար կը ջարդէին:

Մեր յեղափոխական մտմունքին մէջ ի նպատա-
միութեան յօդուածները կը բազմապատկուին:

եւ հետզհետեւ աւելի զերծ ամէն վերապահումէն վեր. Հնչակեանց «Հնչակ»ը, Ձայն Հայրենեանց, ինչպէս եւ Դրօշակեան Ռազմիկը եւ Հայրենիքը, ինչպէս հին Հնչակեանց «Հնչակ»ը Զերմոբէն կը բաղձան միութեան իրականացումը ։ «Երեսուցարը Հայաստան»-ն մէջ հերցոցը քանի մը անհարկի յօդուածները բաւական չեն խանցարել այս միութենասիրական ընդհանուր ներդաշնակութիւնը ։ Հշմարտագէտ ցաւալի նոթ մը՝ այս քուրդ նոր եւ ուրախատիք պայմաններուն մէջ, վեր. Հնչակեանց ներքին պատկերաստանն է, որ այս օրերս սուր կերպքանք մը ստացած է ։ Այն պահուն ուր քուրդ կուսակցութեանց միջեւ համարձակութիւն հաստատել կ'ուզուի, ամենանախորժ անակնկալ մըն է այդ պատկերաստանը ճիշդ այն կուսակցութեան մէջ որ ցարդ ընդհանուր միութեան ամենէն ջերմ բաղձացողը եղած է ։ Ոչինչ գիտեմ այդ պատկերաստանը պատահաւորող իրողութիւններէն ։ Բանի մը ի վեր, արտասահմանի թերթերէն տմանց մէջ զգոհութեան ու քողարկ ձայններ կը բարձրանային եզրագետս գումարուած վեր. Հնչ. Ընդհ. պատգամաւորական ժողովին եւ հոն ընտրուած կեդրոնական վարչութեանն ղէմէ. ոչ մէկ որոշ տեղեկութիւն ունենալով այդ ժողովին եւ այդ վարչութեան մասին, կարծիք չէի կրնար ցայտել ։ Բայց այժմ Պոսթոնէն ուղարկուած «Պաշտօնական(?) յայտարարութիւն» տխրորենուած գրութիւն մը, եւ Հնչակի ու Ձայն Հայրենեանց վերջին թիւերուն մէկ քանի յօդուածները այդ միութեան մէջ քիչ մը լոյս կ'սփռեն, եւ այդ լոյսը՝ զէթ թնի՜ նամար բաւական պայծառ կը թուի ։ Դեռս սա յայտնի է որ Ձայն Հայրենեանցի խմբագրատան վրայ նորոնտիք կ'ըկը. վարչութեանն ղէմ ապստամբող հաստատելի կողմէ գործուած անազակային յարաձակումը Ամերիկացւոց հանգէպ մեր ամբողջ ազգը, մեր դատը, մեր պատերը խայտառակութեամբ եւ ամօթով ծածկելու արդիւնքը միայն կրնայ ունենալ, եւ թէ անոն է վերջապէս ըմբռնելու որ կուսակցական եւ եմբակուսակցական շահերէն շատ վեր՝ կայ «ազլին» շարժ. եւ թէ ամէն անհատ կամ կուսակցութիւն կամ հաստատում որ, կրթերու բորբոքման ապարդէ տալով, եւ ինչանեւ ազգային շահուն, կը դատապարտուի հանրային կարծիքէն Ասկից գատ, դատելով եւելութիւնը երկու կողմի հրատարակութիւններէն, նկատելով անունները զոր այդ հրատարակութիւնները մշտեղ կը նետեն, եւ անոնեք որ մէկ կողմէ կը գտնուին ճշմարիտ յեղափոխական գործիչներ, Արզուեան, Բարազամեան, եւն. միւս կողմէ՝ զգոհութեամբ խմբակ մը, իր գլուխն ունենալով թղթէ յեղափոխականն է Պ. Ս. Պարթեան, որ հոգին ըլլալ կը թուի այս փոքրիկ ապստամբութեան (Պոսթոնէն արձակուած պաշտօնական(?) յայտարարութիւնը իր յորձանգիստ գրչին անստարակուսելի մէկ ժայթքումն է) ։ Հարցը զոտարարուելու չէ ուրեմն Պ. Պարթեանի կ'ապստամբի ճիշդ այն մարդոց ղէմ որ զինքը քանի մը տարի

առաջ՝ հանելով տիգրիսն մէջէն ուր թաքնուած էր մինչեւ վերջ տարին յեղափոխական կուսակցութեան մը խմբագրութեան զիրեն բարձրացնել, այդ բարի մարդիկը կը կարծէին որ նոր եւ ազնիւ միջավայրի մը մէջ՝ այդ պարտին նկարագրի թերութիւնները պիտի սրագործուէին եւ իր գրական կարողութիւնները օգտակար պիտի կրնային ըլլալ հայկական դատին ։ Բայց Պ. Պարթեանեան ապացուցուց որ սրագործելի գիտացող մարդոցմէն չէ ։ Ոչ միայն ինքը չմարտնչեցաւ, այլ կարելի է ըսել ազտատեց այդ նոր միջավայրը ուր կը ծանելու Գանի մը գրական գեղեցիկ կտորներու հետ, արտագրեց անխել էջեր ատելութեան, անուանարկումի, եւ շարաւառ գեղեկութեան ։ «Տերտունի»-ն որուն ղէմ վերջի վերջոյ անհրաժեշտ գտեցի բողոքել, «Տերտունի»-ն որ 2. Հային մէջ Գրիստափոր Սիքա յիշեալ «Թօփալ Գրիստափոր»-ն, Դրօշակեան վարիչներ «ազգասպան» ։ Պ. Ռուբէն Զարգարեանը «մարդասպան ու գաւառան», Ակնցիները «չաւամալ» ։ Ռուսահայերը «ոչխար պէս ջարդուող» կը հռչակէր եւ Կովկասի Հայոց խորհուրդը կուսար Թաթարուհիները պղծել, «Տերտունի»-ն ինքն իսկ Պ. Պարթեանէն էր ։ (Իր ստանունին քողը չպատեցի այդ պահուն՝ անձնական լաւնկարի ու եւ երեւոյթ չապաւ համար քննադատութեանս) ։ Թէ վեր. Հնչ. կուսակցութիւնը յանցաւոր էր թոյլ տալուն համար որ Պ. Պարթեանի փորձանակ կուսակցութեան ուղեւն ու ձգտումներուն թարգմանն ըլլալու իր փամփշկեթաղը անաղձը անասնորէն թափեր կուսակցութեան օրկանին մէջ, այդ անտարակուսելի է ։ Այսօր, հաւանականորէն որովհետեւ կուսակցութեան սիւնները կազմող անձները որոշում տուած են այդ թարախի աղբիւրը հեռացնել իրենց միջավայրէն, Պ. Պարթեան «որչացող» ու «հազարաւոր տղարներ մարդող» կը հռչակէ անձ մը զոր վեց ամիս առաջ՝ իրը այլաբան առաջին յեղափոխականը պիտի դիւցազնեցնէր, «Հարցը, կը կրկնեմ, պարզ է չեմ գիտեր ո՞վ են այն Հնչակեանները որ այդ ապստամբութեան կը մասնակցին, եթէ անյայտի մարդիկ են որ իբր յեղափոխական Պարթեան մը Արզուեանէ մը կամ Բարազամեանէ մը գանազանեղ չեն գիտեր, վեր. Հնչ. կուսակցութեան համար «գտում» մըն է այդ պիտիներուն հեռացումը ։ Եթէ կան իրենց մէջ ազնիւ անձեր որ խարուած են, անոնք չպիտի ուշանան անջատուելու այդ արտասահմանեան յեղափոխականի տիպարներէն որոնք Հայերու ղէմ հայկուն մէջ միայն ցոյց տուած են իրենց ազգաբարեութիւնը, ու պիտի երթան խմբակի անոնց շուրջ որոնք գործի զայսին մէջ, թուրք բռնութեանն ղէմ, իրենց կեանքը վտանգելով՝ ապացուցած են յեղափոխական անունին արժանի ըլլալուն ։ Կ'ենթադրեմ որ հին Հնչակեանք եւ Դրօշակեանք այլ այսպէս պիտի մտածեն ։ Հայ յեղափոխականներու ընդհանուր համարաշխարհիւնը, զոր կը բաղձանք իրեն նպատակ ունի ու թէ արտասահմանեան փանփշե-

Թագիրներու ջոկատ մը պատրաստել, այլ ձեռք ձեռք տուած երթալ «գործի գալար» եւ «գործել» : Որչափ ալ անպարտք ու տխուր ըլլայ այդ պատակաւորը, հայ յեղափոխական Միութիւնն արգիլելու ո եւ է բնաւորութիւն չունի ուրեմն ըստ իս :

Ապրտամբութիւն մին ալ տեղի ունեցաւ Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին մէջ : Արտասահմանի հայ թերթերը մանրամասնօրէն խօսեցան այդ եղելութեան վրայ, եւ պէտք չունիմ պատմելու զայն : Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի մասին առաջին քննադատութիւնը Անկախի մէջ երեւցաւ տարիներ առաջ : Կ'երեւայ թէ գրեցող շարունակել է մնալ միւնիոնի անկարգ գրութեան մէջ : Այս անգամ ապստամբութիւնը աւելի ուժգին ձեւով է կոտորուելու : Երաւիւնները, զիտարաց, ոտաբալիկ, խմբովին զացեր են մինչեւ վանքը, իրենց բողոքը յայտնել են վանահայրին : Վանահայրը զիրենց սիրով մտիկ է ըրեր, զգացեր է որ անոնց բողոքին մէջ իրաւասի կէտեր կան, եւ խօսառցներ է բարեփոխողները մտցնել զպրօքին մէջ, Ասոր վրայ, զպրօքին անօրէնը Հ. Սարեան, իրեն հետ ունենալով երեք Միութիւնականներ, կը ձգէ կ'երթայ Վենետիկէն, — նոր ապստամբութիւն մին ալ ինքը յարուցանելով, — պատերազմ կը հռչակէ Միաբանութեան դէմ, եւ այժմ Պիոս Ժ. պապին կը դիմէ՝ անկից խնդրելով հայոյն լուծուէմը : Այս բոլորը յատ տխուր է. եւ խորապէս ցաւալի է ինծի համար՝ տեսնել Հ. Սարեանի հետ Հ. Արսէն Վալիկեանը, ապառաժ վիճեալի վանքին դէմ ինչ ալ ըլլայ հարցը, Միութիւնականները իրենց իրենց մէջ, կամ գէթ հայ չլրանալի մէջ, կարգադրելու էին վէճը : Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը, թէպէտ կաթոլիկ միաբանութեան մը ղեկավարութեան յանձնուած, հայ « աղգային հաստատութիւն մըն է. Պիոս Ժ. անոր մէջ մտցնելը անորոքելի չէ մեր ազգային զգացման : Հ. Ղազարեան, ուսումնասիրութեան ու գրականութեան մարդ, վանքին զարդերէն մէկը, ինչ ընելու. գացեր է այդ ցաւերէն մէջ, չեմ հասկնար : Երեւոյթեան հով մըն է կարծես որ կը փչէ կոր Հայերուս վրայ :

Այսպէս կամ այնպէս, Միութիւնացի արաւայրը որոշած ըլլալ կը թուի արմատապէս քարոնորոգել Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը : Այդ որոշումը քիչ մը ուշ է արուած, բայց անգամ որ որ տրուած է՝ կը հաւատած որ գործադրուի : Կ'իրեւոյնն արբանայրը այս վերջին 7-8 արգիւններուն մէջ « ուղեք » որ Բագմակար վարանորոգուի, Միաբանութիւնը վերսկսի իր գրական, գեղարուեստական ու ազգայնական նախկին փառնու գործունէութիւնը, եւ՝ խորախուսելով հին ու նոր ուժերը որ կան վանքին մէջ՝ բրաւ ինչ որ ուղեք : Այս վերջին չլրանալի մէջ, Ա. Լազարուս մտաւորական

գործունէութիւնը շատ բեղուն ու չղզղղուն եւ զաւ. ապերախութիւն պիտի ըլլար ամիկա ուրանալը : Կը մաղթեմ որ նոյն կորուլով, նոյն բացարձակ բարի կամեցողութեամբ՝ արբանայրը կարգ դէն, կ'անց փչէ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին մէջ : Ասոր համար, անհրաժեշտ է որ արբանայրն ամէն բանէ առաջ յիշատի ունենայ սա զիտարու հանգամանքը՝ « Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը հայ ազգային կրթական հաստատութիւն մըն է. » կ'ըսական խորութիւնը պէտք է բացարձակապէս վստայի անկից : Միութիւնեան Միաբանութիւնը կաթոլիկ է, բայց կոսակարարները այդ գումարն ունոց յանձնած են՝ ՀԱՅ ազգի (եւ ոչ թէ միայն հայ-կաթոլիկներու) աղքատ պատանեաց ձրի կրթութիւն տալու համար : Պիոս Ժ. պապը, որ ճշմարիտ հաւատացեալ մըն է, չեմ կարծի որ կոսակարարի մը սրբազան կամքին խեղաթիւրու մը պահանջելու մեղքը գործել ուղէ : Իժարազարար, Միութիւնականները ընդհանրապէս կաթոլիկ պատանիներ նախընտրած են ընդունիլ ձրի, լուսաւորչականները՝ վճարմամբ, ընդունելով այսուհետեւ ո եւ է աղայ որ Հայ է եւ օծաւած, ու կ'ըսեք զատելու համար՝ միմիայն կաթոլիկներուն աւանդելով կաթոլիկ զաւանսը, Միութիւնականները թէ՛ ինչպիսի թէ՛ պարկեշտ վարժունք մը ունեցած պիտի ըլլան : Իսկ թէ որքան անհրաժեշտ է որ առողջաբանական պայմաններ, զատանիներու, ընտրութիւնը, ընդհանուր բարեկարգութիւնը այդ զարցոյն մէջ բարւոքուին, այս մասին աւելորդ իսկ է լինիլ : Այդ կը պահանջէ զպրօքին շարժ. Միութիւնեան շարժ, ազգային շարժ, եւ այդ կը պահանջէ կոսակարարներուն կամքը. ու որովհետեւ կոսակարարները՝ իրենց կամքին հետ ձգած են բաւականաչափ գումար մը զայն իրականացնելու համար, Միութիւնեանց բարի կամեցողութիւնը միայն պէտք է ուրեմն որպէս զի այդ նուիրական կամքը լիովին կատարուի : Ազատ երկիր, դրամ, ուսեալ եւ ազգասէր միաբանութիւն մը, անա պայմաններ որոնց մէջ զպրօք մը կարող է եւ պէտք է անթիւն հաստատութիւն մը գտնալ : Կը մաղթեմ, ու կը յուսանք, որ այսպէս ալ պիտի ըլլայ :

Գահերէի Լուսաբերին մէջ, խօսելով Լա Հէյի յայտնիկայ համաժողովին մասին, Պ. Ռափայիւն « զիմուններու » օգտակարութեան փառքն վերադառնալով՝ պահիկ մը, կ'առաջարկէ որ Հայերը իրր պատգամաւոր անտեղ զրկեն Պ. Ժիւրի Քիւնսերը, Մուրատ եւ Անդրանիկը :

Անտարակուսելի է որ Հայոց հացը, ինչպէս ո եւ « քաղաքական միջազգային հաց » չպիտի լոնէ Լա Հէյի Համաժողովին օրակարգին մէջ : Այդ կ'ընայ կարելի գտնալ իմէ մեծ պետութիւն մը՝ վեհանախութեան արտասովոր

ծնածով մը՝ յանդուգն քայլ մը առնել, ու ու եւ արդէն դրուած հարցի հետ կապելով Հայոց հարցը, կողմնակի կերպով զայն յանկարծ զնէ Համաժողովին առջեւ. ասիկա Ամերիկայի նախագահ Ռուզվելթը կամ Անգլիոյ Պազուոր Էտուարտ Է-ը միայն կրնան ընել, եթէ ուզեն. հաւանական չէ որ այդպիսի քայլ մը տեսնեն, Համաժողովի յայտադրին մէջ Հայոց հարցը մեր ձեռքով մողենել միջոց համար անկարելիութիւն է ուրեմն. բայց կ'ըմբռնեմ որ այդ մեծ ու նանդիստութիւնը պիտի թանձրանայ ասիկա. Հայերը պատգամաւորներ ունենան Լա Հէյլի մէջ, Հայոց հարցին վրայ բոլոր պիտու թեանք պատու իրականութուն ուղարկութիւնը ի մասնաւորի հրաւիրելու, համակրանք յարուցանելու, ուսիւ թելադրութիւն ընելու համար. Այդ տեսակետով նամաձայն եմ Պ. Արփիարեանին թէ պէտք է Հայերը այդ պահուն ներկայացուցիչներ ունենան Եւրոպայի մէջ ու գործելու համար. Այդ մասին արդէն այստեղ՝ բարեկամական շրջանակի մը մէջ խորհուած է, եւ Քիյեւարի անունը արտաւանդաւ է՝ իբր ներկայացուցիչ հասկանալու գաւառին. Եւրոպացի մը որ կ'երթայ Եւրոպացիներու մօտ պաշտպանել Հայոց դատը, խոր ազդեցութիւն կարող է գործել. Արփիարեան կ'աւելցնէ Մուրատի եւ Անդրանիկի անունները Քիյեւարի անունին վրայ, Գաղափարը շատ լաւ է. միայն կ'տալարակեմ որ այդ երկու ազնիւ գործիչներուն միանայ նաեւ Վեր. Հնչակեան ծանօթ գործիչ մը, օրինակի համար Պ. Միշրան Ովաղլուարի. Պ. Ովաղլուան հանրածանօթ է եւ ամենուրեւ համակրելի՝ իր ազգասէր քրտական տիւրքի գործունէութեամբ. որ կը սկսի այդպիսի ատեն որ երբ Հնչակեանն ու Դրանեան կազմակերպութիւնները գեա հազիւ թէ գոյութիւն ունենան. իր անկեղծ ազգասիրտի միջոց, իր քաջ ծանօթութիւնը անդիմապիսի եւ Ֆրանսերէնի, իր եւրոպացած մարդու նուրբ վարչողութիւնը, քաղաքական մարդոց հետ իր ունեցած սիրտ յարաբերութիւններով մարդուած քրտական տիւրքի յատկութիւնները եւ իր Վեր. Հնչակեան կուսակցութեան հեղինակաւոր գործիչներուն մին ըլլալու հանգամանքը, լաւ ընկիր մը եւ գործակից մը պիտի կապույանեն զինքը Պ. Քիյեւարին, Մուրատին եւ Անդրանիկին. Պ. Քիյեւար պիտի ներկայանայ իբր ներկայացուցիչ հայաստանեւորացուց, Անդրանիկ, Մուրատ եւ Սվազլեան՝ իբր ներկայացուցիչ հայ յիշատի. երեք կուսակցութեանց. այդ քառեակը կարող է օգտակար ըլլալ Լա Հէյլի մէջ.

Որքան լաւ կ'ըլլար որ Լա Հէյլի երթալէ առաջ այդ չորս անձնաւորութիւնները նախապաշարաստական տեսակցութիւն մը ունենային, իրենց տեսութիւնները պարզելու եւ բաղդատելու, Եւրոպայի ներկայացուցիչներուն իրենց ըսելիքը համախոհաբար ճշդելու համար. այս նախնական համաձայնութիւնը անհրաժեշտ է. եւ այդ նախապաշարաստական խորհրդակցութիւնը՝ առ ուրիշ մեծ օգուտն ալ պիտի ունենար որ երեք կուսակցութեանց ամենէն կարեւոր գործիչները

բէն երեքը՝ ազգագուտ եւ անդրակուսակցական հարցի մը շուրջ խմբուած, գործակցութեան մէջ իրար ճանչնալով, փոխադարձ համակրութեամբ կապուելով, պիտի անհունապէս զիրար ցնէին եւ փութացնէին հայ յեղափոխական կուսակցութեանց Համաժողովի ծրագրին իրականացումը, զոր ամենքս կը քաղաքաւ կարելի չէ՞ր արդեօք որ Մուրատ հաճէր ինքն իսկ հրաւիրել միւս երեք անձնաւորութիւնները Լա Հէյլի համար խորհրդակցական գումարումի մը:

Ա. ՉՕՊԱՆԵՆՆ

Ե. Գ. — Վերջին պահուն Թիֆլիսի Ժանանակին մէջ, հրատարակուած կը տեսնեմ աղդ մը որով հին Հնչակեան կուսակցութեան Ռուսաստանի եւ Կովկասի պատգամաւորական ժողովը եւ Հ. Յ. Դանիակցութեան Արեւելեան բիւրօն միասնաբար կը յայտարարեն թէ համաձայնութեամբ արդէն իսկ լիազօր մարմին մը կազմած են « մշակելու միջոցներ, միանգամ ընդ միշտ վերջ տալու միջկուսակցական անմիտ թշնամական յարաբերութիւններին եւ եղբայրասպանութիւններին » և Այդ մարմին անմիջական գործը կը ինի, կը շարունակէ ազգը, ուղարկել գաւառները իր լիազօր անդամներին եւ ներկայացուցիչներին՝ քննելու եւ լուծելու առկա միացած բոլոր խնդիրները որ պատճառ են դառնում վերոյիշեալ թշնամութիւններին »

Մեր ուրախակցութիւնները եւ շնորհաւորութիւնները կը յայտնենք այն ազնիւ անձնութեան որ նախաձեռնութիւնն ունեցած են զկպի ընդհանուր միութիւն այս կարեւոր քայլը եւս առնելու :

Le Gérant : FRÉDÉRIC MACLEN

Imp. D. DOGHIANADJIAN
18, rue des Gobelins, Paris.